

Türkiye'de Mahalli Sulamalarda Âdetler Bunların işletme ve idaresi (*)

1) Giriş :

Yazımıza konu teşkil eden sulamalar ebat itibariyle ufak, miktar itibariyle çok ve Türkiye'nin her tarafına yayılmış bulunmaktadırlar. Bir çoklarının tesis ve işletilmeleri çok eski senelere kadar uzanan sulamalar bugün tamamen mahalli teşekküller tarafından idare ve işletilmektedir.

Mahalli sulamalara ait, su ve toprak kaynaklarının miktar ve kaliteleri, istihsal edilen mahsul çeşitleri ve verimleri gibi hususlarda bilinmemesi, istenilen istatistikî malûmatın toplanması, yol imkânlarının azlığı, âdetlerinin çokluğu gibi sebeplerle tam ve kat'i şekilde tesbit edilememiştir. Bu tip sulamaların vüs'atı olarak kapladıkları sahanın tesbitinde karşılaşılan diğer bir müşkül ise kaynağının kontrolsuz oluşu dolayısıyla, sulamada istifade edilen su miktarının senelere göre büyük değişikliklerde tahavvül etmesi ve bunun neticesi, dönüme sarf edilen su miktarı ile sulanan sahanın değişmesidir.

Bununla beraber Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından 1959 tarihinde başyarak 1960 yılında tamamlanmış bulunan bir soruşturma nazaran 828 adet bu tipten mahalli sulama olduğu, bu tesislerle yaklaşık olarak 4.200.000 dekar arazinin sulandığı ve bu sulamada 10 m³/sec mertebesinde su kullanıldığı tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Mahalli sulamaların Devlet Şekilleri ile sulanan sahalardan yanısıra oldukça mühim bir yer işgal etmesi dolayısı ile bu sulamalar hakkında daha etraflı malûmatın toplanması için 3 yıllık bir program yapılmış ve bu program dahilinde çalışmalar başlanmış bulunmaktadır. Bu edilen ilk etüd neticeleri, yurdumuzda verilmiş olan rakkamların büyüyeceği kanaatini uyandırmış bulunmaktadır.

2) Tarihçe :

Büyük medeniyetlerin kurulup geliştiği Anadolu'da sulamalar çok

Yazan :

Yılmaz KARATABAN

Yük. Müh.

○

eski devirlere kadar uzanan bir manzara sahiptir. Anadolu'daki sulamalar Mezopotamya'da olduğu gibi geniş arazi parçalarını içine alan büyük sulamalar olmamakla beraber, tesisler, plânlama ve inşaatları bakımından haiz olduğu hususiyetler itibariyle bugünün modern su mühendisleri için dahi halâ enteresan olabilmektedir.

Meselâ Akçay Vadisinin sularını Karacasu Ovasına aktaran Geyre - Eymir tüneli, Isparta'da Gölçüğü'nün sularını Isparta Ovasına aktaran eski su tüneli modern su mühendisliğinin havzadan, havzaya su aktarma problemine Sihke, Doni ve Faruk bentleri akarsuların rejimlerini düzenlemek üzere baraj inşasına, Malatya - Besni Keysun sulaması ise yer altı suyundan cazibesıyla sulama yapılmasına tipik birer misâl teşkil eder.

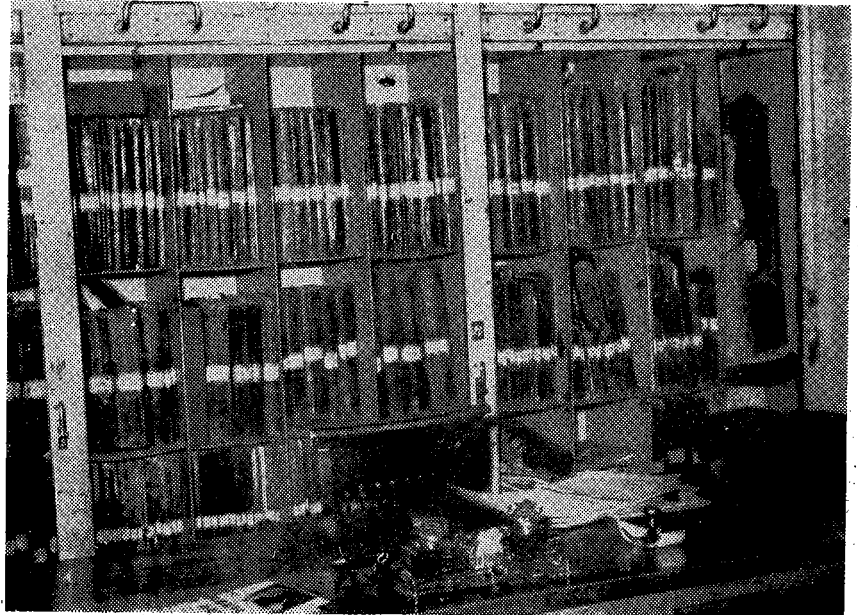
Daha eski devirlere ait olanları bulunmakla beraber, bilhassa Romalılar, bilâhare Selçuklar ve Os-

manlılar zamanında inşa, muhafaza ve geliştirilen bu eski sulamaların tetkikinde zamanımıza ve geliştirilen bu eski sulamaların tetkikinde zamanımıza kadar intikâl edebilmiş çok değişik adet ve işletme şekillerine tesadüf edilmiştir.

Bu sulamalardan çok eski olanlarına ait yazılı doküman bulmak fevkalâde müşkül olmakla beraber Osmanlı İmparatorluğu devrinden kalma sulamaların işletme ve idare esaslarını ihtiva eden ve Osmanlı Hükûmdarları tarafından tasvip edildiği cihetle kanun mahiyetindeki hükümleri ihtiva eden Hakani defterler bugün elan Devlet arşivlerinde muhafaza edilmektedir. Bu defterlerin ortalama yaşı 400-500 sene kadardır. (Şekil : 1)

Bu sulamaların zamanımıza kadar gelebilmesi gerek Selçukluların ve gerekse Osmanlıların sulamaya gereken önemi vermesi ve sulama işletmelerini bazı esaslara bağlamış olmaları sayesinde mümkün olmuştur.

(*) Yazar tarafından Ankara'da 16-28 Nisan tarihleri arasında yapılan Dördüncü NESA seminerine verilmiş İngilizce tebliğin Türkçe tercümesidir.



ŞEKİL : 1

O devirlerde sulamalar zaman zaman devlet otoriteleri tarafından eftiş edilmekte, haksızlık veya su-uma nizamında yapılan herhangi atalı icraat, men olunarak şartlara aha uyan, daha adilâne yeni bir iletme talimatı vaz olunmakta ve ukarıda bahsedilen hakanî defter-ere kayıt edilmek ve bilâhare hü-ümdarın tasvibi alınmak şartiy-e tatbik edilmekte idi.

Bu gün sulama işletmesi tali-atı diyebileceğimiz bu tip kanun-ameye bir misal olmak üzere 450 ene evvelki resmi defterden alınmış e Selçukiler devrine kadar uzanan 00 senelik bir sulama statüsü dili asitleştirilmek ve sadeleştirmek uretiyle aşağıda verilmiştir.

«Defteri Mufassal - Livai Erzu-um No: 40, sayfa 108, Erzincan Ka-ası su harkları hakkında»

«Yukarıda adı geçen vilâyette azı köy arazileri, çiftlikler çok esi zamandan beri 14 növbet olmak zere sulama yapar ve bu arada Perman Köyünün iki gün iki gece övbeti varken, köyün nüfusunun oğalmasi dolayısı ile kendilerine üşen suyun kâfi olmadığı hususun-laki müracaatları üzerine yerinde urum tetkik edilmiş, yapılan tetki-at sonunda gösterilen mazeret doğ u bulunarak mezkûr köy için 3 gün i gece növbet tâyin ve bu husus ha-tanî deftere kaydolunmuştur.»

Bu günün modern anlayışın-da su kaynaklarının âmme mali olu-şu ve kullanılmalarının devletin hüküm ve tasarrufu altında oluşu hususundaki ana prensip, bundan beş altı yüz sene önce Osmanlılar tarafından üzerinde büyük titizlikle durulan bir husus olmuştur. Nitekim yukarıda bahsi geçen defterlerde, suyun bazı senelerde azalması dola-yısıyla suyun menbaında bulunan köylerin mansaptakilere ait haklara tecavüz ettikleri, nüfuzlu ve zengin kimselerin gündüz növbetlerini al-mak suretiyle diğerlerine zulüm et-tikleri, hattâ suyu para ile diğerle-rine sattıklarına dair vakalar zik-redilmekte ve bütün bunların ka-nunlara aykırı olduklarından bahis-le men olunmasını âmir sayısız hü-kümler mevcuttur.

Nitekim 1583 tarihli ve 14 nu-maralı Hakanî defterin su hakları kısmında bu hususta şu kat'î hü-küm vardır: «Su kimsenin malı de-gildir. Satılması kanuna aykırıdır. İdareciler men ve ref ederler.»

3) Sulamayı İdare Eden Ma-halli Teşekküller :

Mahalli sulamalarda, sulamayı idare eden mahalli teşekküllerin çok çeşitli olduğu tesbit edilmiş-tir. Bunlardan enteresan görülen bazıları aşağıda verilmiştir.

- Köy ihtiyar hey'etleri,
- Belediyeler,

- Aralarında resmi bir ortak-lık statüsü olmamakla be-raber arazi sahipleri müşte-reken,
- Köy muhtarının başkanlı-ğında sulama birlikleri,
- Sulamadan istifade eden köy muhtarı müştereken,
- Çeltik komisyonları,
- Köylü ile yaptığı ortaklık mu-kavelesine uygun olarak ser-mayedar şirketler, v.s.

Bütün bu idarî teşekküller ara-sında en büyük çoğunluğu ihtiyar hey'etleri teşkil etmektedir. Bu ne-tice Türkiye için gayet tabiidir. Zi-ra bugün en küçük idarî ünite olan köylerde seçimle başa gelen muh-tarların yanında yine köylülerin müteşekkil ihtiyar hey'etleri köyün müşterek ihtiyaç ve meselelerinin hallinde mecburi çalışma mükelle-fiyeti koyabilecek kadar geniş yet-kilerle teçhiz edilmişlerdir. Beledi-yeler daha ziyade nüfusu daha ka-labalık ve diğer belediye hizmetle-rinin görülmesini gerektirecek ka-dar gelişmiş mahallerde rastlanmış-tır. Bunlardan da köy ihtiyar he-yetlerine benzer şekilde seçimle başa getirilmiş bir belediye reisi ve yine seçimle toplanmış belediye encümenleri mevcuttur.

4) Sulamadan Alınan Ücret ve bunların Tahsil Şekli :

Tatbikatta alınan su ücretleri sadece işletme ve bakım masrafla-rını karşılamaktadır. Bakım işleri-nin köylülerce müştereken imece suretiyle bilâbedel yapılması halin-de ise hiç bir bedel alınmamakta-dır. Tesbit edilen bazı tipik ücret şekilleri ve bunların tahsil şekilleri aşağıda verilmiştir.

- Terfi ile sulamalarda yal-nız motopomp yakıt ücreti,
- Mahsulün % 1-2 si, bazı yer-lerde ise % 12 si ücret ola-rak,
- Sulamanın saati başına, (Bu ücret 10-60 kuruş arasında değişmektedir.)
- Yirmidört saatlık sulama i-çin 180 kg. tahıl,
- Köy sandığına yardım ola-rak değişik miktarlarda üc-ret,
- Sakaların emeği karşılığı buğdaydan dekar başına bir

Çakırman Harkı

Çakırman köyü		Köşnigar köyü		İslâmi köyü	
Gün	Gece	Gün	Gece	Gün	Gece
3	3	1	1	3	3
(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)
1	2	3	4	5	6
Şeşne köyü		Şeşne Çiftliği		Kalenderhane arazisi	
Gün	Gece	Gün	Gece	Gün	Gece
1	1	1	1	1	1
(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)	(Növbet)
7	8	9	10	11	12
Perman köyü					
Gün	Gece				
3	3				
(Növbet)	(Növbet)				
13	14				

grat mısırdan 2 grat mah-sül.

5) Bakım ve Onarımın Yapılışı :

Sulama kanallarının bakımı çok zaman köylülerce müştereken yapılmaktadır. Bilhassa köy ihtiyar heyetlerince idare edilen sulamalarda bakım işleri köy ihtiyar heyetlerince düzenlenmekte, daha büyücek sulamalarda Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü de yardım etmektedir. Bakım işleri bir bedel mukabilinde yapılmış ise şüphesiz bir miktar sulama ücretlerine aksettirilmektedir. Tesbit edilen bazı tipik bakım şekilleri aşağıda verilmiştir.

- Köy ihtiyar hey'etleri ve köylülerce müştereken,
- Belediyelerce
- Müteahhit tarafından
- Sulama birliği tarafından,
- Büyük çiftçiler müştereken,
- Değirmen sahibi tarafından,

6) Suyun Tevzi ve Tatbik Şekilleri :

Suyun tevzi daha çok rotasyon usulüne göre olmaktadır. Su, sulanacak arazinin genişliğine göre saat, yarım veya tam gün üzerinden tevzi edilmektedir. Suyun tevzi esasları sulamayı idare eden teşekkül tarafından düzenlenmekte ve su tevziini yapacak sakalardan faydalanılmaktadır. Suyun araziye nazaran az olduğu yerlerde bazen sulanan saha vüsatine tahdit konmakta, meselâ şahıs başına 30 dekardan fazla araziye su verilmemektedir.

Sulamanın tatbik şekli mahsul cinsine göre değişmekte ve çok zaman taşıma ve karık usulü kullanılmaktadır. Çeltik sulamalarında tava usulü kullanılır ve sıtmayı önlemek için kesikli sulama yapılır.

Mahalli sulamaların vilâyetlere göre dağılışı ve bunların vüs'atleri aşağıda cetvel halinde verilmiştir.

DÜZELTME

Mecmuamızın geçen sayısında başmakalenin bir cümlesinde bir kelime yanlış olarak dizilmiştir. Tohumlarda kelimesi toplumlarda olarak düzeltilcektir. Cümleinin düzeltilmiş şekli şöyledir :

Son yarım asır ilim fikrinin kökleştiği toplumlarda sosyal gelişmenin hızı ve insan materyalinin farkı göze çarpar.

Vilâyetler	Mahalli sulama Adedi	Sulama suyu miktarı 1/sec	Sulanan saha miktarı dekar
Adana	14	14585	61708
Adıyaman	12	4370	67450
Afyon	21	11185	81375
Ağrı	10	4400	58600
Amasya	9	4800	406080
Ankara	1	80	1500
Antalya	14	8065	96250
Aydın	14	593	8400
Balıkesir	3	375	4000
Bilecik	4	3650	6500
Bingöl	8	7575	15765
Bitlis	15	5953	30240
Bolu	1	300	1100
Bursa	4	1877	21400
Çanakkale	3	650	4700
Çankırı	9	1305	16300
Çorum	15	19575	47000
Denizli	21	7740	67250
Diýarbakır	12	3820	14500
Edirne	20	20765	109794
Elâzığ	11	1010	14905
Erzincan	7	6650	105000
Erzurum	128	37795	603650
Eskişehir	5	2250	32000
Gaziantep	3	440	3400
Gümüşhane	55	23075	193300
Hakkari	11	1325	6730
Hatay	14	2800	245874
İçel	16	22576	186672
İsparta	4	780	13500
İzmir	7	8270	66750
Kars	3	25450	107150
Kastamonu	20	33700	38800
Kayseri	5	850	12500
Kırklareli	7	1645	42950
Konya	4	12500	482207
Kütahya	1	100	1500
Malatya	47	31135	390500
Manisa	5	1750	26800
Maraş	26	22035	113700
Mardin	9	4580	22200
Muğla	12	9922	116000
Muş	5	7500	7460
Niğde	14	3270	72000
Ordu	2	550	11000
Sakarya	12	860	48000
Samsun	7	1400	6500
Siirt	6	12650	3925
Sivas	14	5150	114900
Tekirdağ	1	—	3500
Tokat	53	10505	114250
Tunceli	2	260	6600
Urfa	11	7625	26450
Uşak	4	760	6425
Van	86	19023	164670
Yozgat	1	40	10000
Y e k ü n	828	441293	4166380